

„Za své největší úspěchy považuji zákony o probační a mediační službě a o soudnictví ve věcech mládeže“

Rozhovor s Helenou Válkovou

Zatímco česká kriminologie stále čeká na obsírné sepsání svého příběhu, v České kriminologii pokračujeme v mapování životních příběhů významných českých kriminologů a kriminoložek. Po Kazimíru Večerkovi (Kupka & Walach, 2020a), Miroslavu Scheinostovi (Kupka & Walach, 2020b), Aleně Marešové (Walach & Kupka, 2022) a Gerlindě Šmausové (Walach, Dopita & Nedbálková, 2022) padla tentokrát volba na Helenu Válkovou, jejíž kriminologická dráha je pevně svázána s trestním právem. Jak stojí také v životopise zařazeném do úvodní části editované monografie vzniklé ku příležitosti jejích 70. narozenin (Firstová, 2021), nynější profesorka a poslankyně Válková nastoupila po absolvování Právnické fakulty Univerzity Karlovy na Výzkumný ústav kriminologický (VÚK), kde se zabývala výzkumem především mladistvých pachatelů, recidivy a účinnosti nástrojů sloužících k jejímu omezování. Mezi tyto nástroje patřil i tzv. ochranný dohled, který byl navržen ke kontrole recidivních či zvláště nebezpečných pachatelů trestné činnosti, avšak využíván byl také při perzekvování politického disentu (srov. Pažout, 2020; Pažout & Bursík, 2020).

Z VÚK byla Válková donucena odejít pro své kontakty na politický disent v roce 1988. Následně až do roku 1993 působila na Ústavu státu a práva, zčásti distančně, neboť v tomto období vykonala také své výzkumné pobyty Max Planck Institutu ve Freiburgu. Devadesátá léta jsou spojena především s reformou trestněprávního systému. Na jedné straně se Válková se svými studenty a studentkami z katedry sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy zasloužila o vznik Probační a mediační služby v roce 2000. Společně připravili návrh zákona o jejím fungování, čímž se mimo jiné nahrazoval dosavadní nefunkční systém dohledu nad pachateli trestné činnosti. Na druhé straně Válková s kolegy trestními právníky připravila zákon o soudnictví ve věcech mládeže (2003). Inspirovali se přitom zejména zahraniční právní úpravou, kterou adaptovali na český právní řád. V případě obou zákonů je možné hovořit o jisté kriminologické kontinuitě: výzkumné poznatky načerpané v období před rokem 1989 jsou teprve v porevolučním období zužitkovány k nápravě některých dysfunkčních aspektů trestněprávního systému.

V rozhovoru, který proběhl osobně 29. března a 16. května 2023 a jehož výsledná podoba byla Helenou Válkovou autorizována, jsou spolu s výše uvedenými momenty popisována také další témata. Začínáme obligátní otázkou, jak se dotazovaná vůbec ke kriminologii dostala, jak se stalo, že nastoupila právě na VÚK, a jak vypadala výzkumná práce, včetně využívání teorie. Dotýkáme se také pobytu

na freiburském Institutu, podílu na přípravě zákona o obětech trestných činů, ale i politických neúspěchů a představ o dalším směřování kriminologického výzkumu v Česku.

Václav Walach & Petr Kupka: Jak jste se dostala ke kriminologii?

Helena Válková: Když jsem v letech 1966 až 1969 studovala na Střední všeobecně vzdělávací škole (SVVŠ) v Karlových Varech – dnes se tento druh školy opět nazývá gymnázium –, v maturitním ročníku se ke mně dostala knížka Oty Novotného (1967) *O trestu a vězeňství*. Už si nepamatuju, jak se to stalo. Možná jsem ji našla v knihovně. O právo a spravedlnost jsem se ale zajímala vždy. Už jako malá holka jsem chtěla být někým, kdo pomáhá odsouzeným. Prostě jsem v sobě tuto potřebu měla. A ta Novotného knížka mě naprosto nadchla. Tenkrát jsem tomuto tématu sice moc nerozuměla, nevěděla jsem samozřejmě ani co to je kriminologie. Bylo mi 16–17 roků. Byla jsem však na humanitně orientované škole, kde jsme měli například i latinu, a já jsem si tam tenkrát mohla vybrat téma na svou seminární práci, a tak jsme si vybrala kontroverzní téma trestu smrti. A už tehdy jsem si uvědomila, že každý by měl mít šanci dokázat, že je schopen se napravit. I ten, kdo spáchá ty nejhorší zločiny. I kdyby se to mělo podařit jen jednomu ze sta.

Pak jsem se přihlásila na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kam jsem se dostala, protože jsem dělala přijímací zkoušky v červnu 1969. To si myslím, že bylo pro mne velmi důležité. Byla jsem totiž z rodiny, kde se obávám, že kdybych ty zkoušky dělala jen o pár měsíců později, už by mne na tuto fakultu nepřijali. Tenkrát, v červnu 1969, jsem totiž nemusela uvádět svůj třídní původ, stačilo uvést moje rodiče pod kolonkou „pracující inteligence“. Ostatní detaily, jako že jedna moje teta byla jeptiška, jeden příbuzný byl evangelickým farářem, druhý katolickým, a tak bych mohla pokračovat, jsem samozřejmě neuváděla. Ani to, že můj otec byl počátkem 50. let nařčen z toho, že za války „pomáhal“ Němcům, což samozřejmě nebyla pravda, protože pouze v době války jako mladý absolvent gymnázia po uzavření vysokých škol pracoval u českých četníků a s ohledem na své výborné jazykové znalosti (jeho rodina pocházela ze Slezska, kde bylo běžné mluvit oběma jazyky – česky a německy) tlumočil a překládal to, co bylo třeba z němčiny do češtiny a opačně. Naše rodina se však vždy hlásila k českému občanství, a to i v roce 1938, kdy by bylo pro nás snadné přihlásit se k Němcům. V tomto ohledu mohu být na své předky skutečně hrdá. V každém případě bylo nařčení z „pomoci“ Němcům nejen nepravdivé a dehonestující, ale v jeho důsledku musel otec po skončení medicíny, byť měl červený diplom, čekat rok na svou promoci, aby mohl začít jako lékař vůbec pracovat. Byl z tohoto důvodu také „za trest“ přesunut do západních Čech, což nebylo vůbec tak špatné řešení, jak se původně zdálo. Tam jsem strávila své pozdější dětství a dospívání.

VW&PK: Jak se Vám na právnické fakultě dařilo?

HV: Byla jsem ambiciózní, měla jsem dobrý prospěch a chtěla jsem zůstat na katedře trestního práva. Svou diplomovou práci jsem psala na katedře kriminalistiky pod vedením pana profesora Jana Musila, který tehdy byl, myslím, odborným asistentem. Týkala se krádeží vloupáním. Moje oblíbená témata jako trest smrti a nepodmíněný trest si totiž už vzal někdo jiný. Jako mladá studentka jsem k němu vzhlížela jako k velké kapacitě a on mně skutečně velmi pomohl v tom, jak se má správně taková diplomová práce napsat.

Studium jsem končila v roce 1974, a někdy tehdy mi bylo řečeno, že na katedře trestního práva nebudu moci zůstat, nevstoupím-li do strany. Takže jsem vstoupila do Komunistické strany Československa, a to k velkému údivu některých mých spolužáků, podle kterých jsem se tam vůbec nehodila. Ale já jsem moc chtěla zůstat na katedře trestního práva, a proto jsem tenkrát toto rozhodnutí udělala a pak ho litovala. Tím to však neskončilo. Několik měsíců nato si mě pozval tehdejší vedoucí katedry pan profesor Antonín Růžek a řekl mně něco ve smyslu, že sice splňuji všechny předpoklady, ale na toto místo se hlásí tři jiné, „kádrově“ mnohem vhodnější adeptky, a tím to pro mne skončilo. Bylo to pro mne první bolestné ponaučení, že dělat ryze karierní rozhodnutí se nevyplácí.

VW&PK: Katedra trestního práva Vám tedy nevyšla. Kam jste šla místo ní?

HV: Chtěla jsem do advokacie. Jenže tenkrát byla taková doba, že jste museli mít také známé, a ty jsem jako někdo, kdo nemá žádné konexe a je ze zapadlého městečka odněkud ze Sudet, samozřejmě neměla. Moje knížka řadového člena KSČ mi nijak nepomohla. Takže do advokacie mne nevzali. Soudy pro mne také nebyly otevřené. Zbývala tedy prokuratura. A kdo jiný než prokurátor, který je „pánem přípravného řízení“, se může podívat například do vazební věznice a mluvit se „skutečnými“ zločinci? A také mne lákalo prostudovat si trestní spisy a poznat vyšetřování trestných činů zblízka. A pak složit justiční, respektive odborné zkoušky, umožňující působení v typické právnické profesi. Na prokuratuře jsem ale nezůstala, inklinovala jsem vždy k teoretické a výzkumné práci, a proto jsem hned po úspěšném složení zkoušek přešla na VÚK, tehdy působící při Generální prokuratuře ČSSR, kde bylo právě volné místo a díky mým dobrým studijním výsledkům a doporučení pana profesora Růžka mne tam také přijali.

VW&PK: Na VÚK jste nastoupila jako odborná asistentka v roce 1975. Jak to tam tehdy vypadalo?

HV: Politicky to byl takový mix. Kromě některých nestraníků tam pracovali i lidé vyloučení nebo vyškrtnutí ze strany, pak takoví jako já, kteří sice měli stranickou legitimaci, ale ve skutečnosti se komunisty necítili, a pak tam byli i komunisté z přesvědčení. Rozhodně to nebylo tak, že tam byly jenom nomenklатурní kádry. Mým kolegou byl například Mikuláš Tomin – vyloučený ze strany. Josef Zapletal byl

vyškrtnutý. Honzu Zmatlíka, který nám dělal analýzy, odvedli doslova a do písmene přímo do vazby, protože, pokud vím, měl rozmnožovat a šířit Chartu 77. Mým kolegou byl i Zdeněk Karabec, který se po listopadu 1989 stal tuším prvním generálním ředitelem Vězeňské služby. Ten byl samozřejmě také předtím vyloučený nebo snad vyškrtnutý, to přesně nevím, z KSČ.

Mým prvním učitelem na VÚK, chcete-li mentorem, byl doktor Oldřich Suchý, který mne naučil například zpracovat komparativní analýzu. A mimochodem ten byl také vyškrtnutý z KSČ. Zkrátka bylo to tam politicky velmi promíchané. Polovina 70. let se mně osobně zdála být ještě uvolněnější, ale od konce 70. let a v 80. letech jsme byli stále více kontrolováni nadřízenými, převládala zde nedůvěra a podezírání, nebyla to obecně dobrá pracovní atmosféra.

VW&PK: Čemu jste se v době Vašeho nástupu odborně věnovala?

HV: Chtěla jsem se zabývat hlavně nepodmíněnými tresty a jejich působením na odsouzené z hlediska rizika budoucí recidivy a mladistvými. Jenže to nebylo tak, že bych si mohla vybírat. Když jsem přišla, tato témata už byla obsazená. A tak mi byl přidělen výzkumný úkol týkající se recidivních pachatelů, kteří se neustále vrací do výkonu trestu odnětí svobody a není naděje na to, že by samotný výkon trestu byl dostatečným prostředkem k jejich nápravě. V roce 1973 byl totiž přijat zákon o ochranném dohledu, jenž se týkal především těchto recidivistů, kteří se i po opakovaném výkonu trestu stále dopouštějí trestné činnosti, a to i té nejzávažnější, jako je například znásilnění nebo vražda. A já jsem dostala za úkol zjistit, zda tehdy nový institut ochranného dohledu je skutečně účinným prostředkem působení na recidivisty, aby dál nepokračovali ve své kriminální kariéře. Takže zadání bylo jasné: zjistit, jaká je účinnost tohoto opatření, jestli se prostřednictvím kontroly uskutečňované příslušníky Veřejné bezpečnosti a fakultativní podpory sociálních kurátorů, daří omezovat recidivu nebo ne.

VW&PK: Jakým způsobem jste k tomu výzkumu přistoupila?

HV: Nastudovala jsem si, jak to funguje v zahraničí. V anglosaských zemích měli systémy probace, ve Francii nebo Západním Německu instituty umožňující povinnou kontrolu lidí, kteří jsou propuštěni z výkonu trestu. Zabývala jsem se přirozeně také situací v socialistických zemích. Ve VÚK jsme měli přístup k některé zahraniční literatuře, byť často zprostředkovaně, zejména od polských kolegů kriminologů. Do Polska jsme mohli vycestovat na služební a studijní pobyty, čehož jsem několikrát ráda využila. Dokonce jsem se kvůli tomu naučila i trochu polsky.

Můj empirický výzkum proběhl v Severomoravském kraji, kde byl statisticky vykazován tradičně nejvyšší počet recidivistů. Byly to především tzv. řízené rozhovory s odsouzenými po jejich propuštění z výkonu trestu, kterým byl uložen ochranný dohled, s příslušníky Veřejné bezpečnosti, kteří vykonávali kontrolu ochranného dohledu a se sociálními kurátory, kteří měli takovým odsouzeným

pomáhat. Statisticky jsme pak vyhodnocovali faktory, které ovlivňovaly výslednost ochranného dohledu.

V této souvislosti na jednu kuriozitu, kterou jsme vyhodnotili jako statisticky významný faktor pozitivně snižující riziko opakování trestné činnosti. Tehdy jsem z toho byla dosti rozpačitá, protože se mi to zdálo málo vědecky zdůvodnitelné, dnes se tomu samozřejmě usmívám. Jedním z významných faktorů, který pozitivně ovlivnil recidivistu po propuštění na svobodu, byla skutečnost, že navázal trvalý vztah s partnerkou. Doted' si pamatuju, jak říkám: „Tohle přece nemůžu publikovat, já potřebuju nějaké sofistikovanější výsledky.“ A pan doktor Suchý mně na to říká: „Helenko, nebudu ti přece říkat, co všechno u mužů hraje roli a holt je to nejen o té hlavě a je vidět, že to funguje i u těch recidivistů.“ Problém byl samozřejmě ten, že tohle nemůžete příliš ovlivnit – je to štěstí či osud každého z nás, zda potká „toho pravého“.

VW&PK: Co se s tím výzkumem dělo dál?

HV: Výsledky výzkumu jsem začala publikovat, napsala jsem několik článků a monografií, v nichž jsem představila nový model dohledu v celém systému zacházení s recidivními delikventy, a to i s těmi, kteří spáchali velmi závažné trestné činy. Navržený model vycházel hlavně z polského a anglosaského systému, do tisku byl připraven již v roce 1981, ale tehdy se vše dlouho schvalovalo, takže vyšel až později (Válková, 1984).

VW&PK: Jak ten výzkum ochranného dohledu hodnotíte zpětně?

HV: Byl to nejen z mého hlediska užitečný výzkum, kde jsem na tehdejší dobu dosti otevřeně popsala nedostatky fungování ochranného dohledu, a jak by bylo možné jeho působení na recidivní pachatele zlepšit – stručně řečeno méně kontroly, více podpory. V roce 1990 se novelou trestního zákona ochranný dohled spolu s trestem smrti zrušil, ale poznatky, které jsem tenkrát v 70. letech výzkumem získala, jsem mohla využít například při přípravě nového institutu probačního dohledu. Věděla jsem totiž, že jej musí vykonávat specializovaní sociální pracovníci, kterými se později stali probační úředníci. Spolupodílela jsem se i na vzniku Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici, které jsem založila se svými tehdejšími studenty sociální práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Společně jsme pak připravili návrh zákona, který byl v roce 2000 přijat jako zákon o Probační a mediační službě.

VW&PK: K období po roce 1989 se dostaneme. Nás by ale ještě zajímalo, jak to na VÚK vypadalo z hlediska teorie a výzkumu.

HV: V 70. a 80. letech existovala pouze dvě politicky konformní vysvětlení kriminality. Zaprvé, tzv. teorie přežitků vysvětlující trestnou činnost buržoazními pozůstatky ve vědomí jinak socialisticky smýšlejícího člověka. Zadruhé, import nepřátelské ideologie, tj. dovoz různých materiálů z kapitalistických zemí apod.

Věděli jsme však, že takhle to samozřejmě nefunguje. Na seminářích zabývajících se různými sociálními patologiemi (drogy, recidiva apod.) jsme o tom diskutovali, vyměňovali si své zkušenosti z výzkumu osobnosti pachatele trestného činu a jeho sociální situace, k mladistvým pachatelům a jejich výchovnému prostředí apod. Tyto poznatky sice byly v edičních řadách VÚK publikovány, nebyly však obecně veřejně přístupné. To byla samozřejmě chyba, protože naše výzkumy relativně přesně popisovaly faktory přispívající nebo přímo vyvolávající kriminalitu.

VW&PK: Teorii přežitků jste tedy nijak netestovali?

HV: Pokud vím nikoliv, žádnou teorii přežitků jsme v době mého působení na VÚK nezkoumali a asi by to tenkrát ani dost dobře nešlo...

VW&PK: Rok před revolucí jste odešla z VÚK na Ústav státu a práva. Jak se to stalo?

HV: To bylo složitější. Díky seminářům sekce sociální patologie jsem v druhé polovině 80. let poznala některé disidenty, o čemž se dozvědělí moji nadřízení ve VÚK, a já byla pak pozvána k tzv. kádrovému pohovoru, kde jsem byla upozorněna, že budu muset z těchto důvodů odejít. Tehdy jsem byla nucena podepsat dohodu o ukončení pracovního poměru.

Nastoupila jsem pak na Ústav státu a práva ČSAV, kde znali mou odbornou a publikační činnost a naštěstí se tam v té době právě uvolnilo místo. Potřebovali spolupracovníka pro oblast trestního práva, tak jsem toho ráda využila.

VW&PK: Během působení na Ústavu státu a práva jste absolvovala výzkumný pobyt na Max Planck Institutu pro zahraniční a mezinárodní trestní právo ve Freiburgu. Čím jste se tam zabývala?

HV: Soudnictvím ve věcech mládeže. Já jsem tam nejprve přijela na tři měsíce hned v roce 1990, ale ukázalo se, že je to pro mou odbornou práci příliš krátká doba. Zjistila jsem, že si mohu požádat o stipendium poskytované nadací Humboldt Stiftung. Napsala jsem projekt na komparativní studii o fungování speciálního systému soudnictví ve věcech mládeže, se kterým mi tenkrát pomáhal pan profesor Friedel Dünkel, aby bylo vše po jazykové stránce i věcně v pořádku. A ono to vyšlo – ke své velké radosti jsem stipendium získala. Během svého pobytu na Max Planck Institutu jsem pak napsala i monografie, právě s panem profesorem Dünklem, o trestním zákonodárství nad mládeží v historické a srovnávací perspektivě (Válková & Dünkel, 1992). Na ni později navázala další monografie věnovaná tomuto tématu, a to ve spoluautorství s panem doktorem Alexandrem Sotolářem. Já jsem se inspirovala v Německu a Rakousku, doktor Sotolář měl poznatky z Kanady (Lortie et al., 2000). Mimochodem Československo mělo již v minulosti svůj, na tu dobu velmi progresivní zákon o soudnictví ve věcech mládeže, přijatý v roce 1931. Ten však byl bohužel v roce 1950 zrušen. Bylo tedy na co navazovat.

VW&PK: Proč bylo důležité zákon o soudnictví ve věcech mládeže přijmout?

HV: Před rokem 1989 jsme měli tisíce mladistvých ve výkonu trestu odnětí svobody a jejich recidiva po propuštění byla nepřiměřeně, v porovnání s jinými evropskými zeměmi, vysoká. Vězení prostě na mladistvé nefungovalo – to, co ještě neuměli, se tam naučili od těch zkušenějších, a také šikana zde byla běžným jevem. Dnes máme ve výkonu trestu ročně kolem padesáti, jen výjimečně o něco více mladistvých, a jedná se výhradně buď o závažné případy vícenásobných recidivistů již v mladistvém věku, nebo o pachatele nejzávažnější trestné činnosti. Devadesát procent mladistvých pachatelů má ale na svědomí bagatelní nebo méně závažnou kriminalitu, za kterou jsou jim od roku 2004 ukládána pro ně mnohem vhodnější výchovná opatření nebo alternativní sankce.

Zatímco tedy před rokem 1989 převažoval represivní prvek trestání i ohledně této věkové kategorie pachatelů, my jsme jako předkladatelé zákona kladli důraz na výchovu, na zavedení a uplatňování odklonů od standartního trestního řízení, na využívání alternativních sankcí a odbourání jakékoli stigmatizace pramenící z trestního řízení, a to i prostřednictvím vytvoření jiné terminologie, než jaká se používá u dospělých pachatelů. Dále jsme zdůrazňovali bezprostřední kontakt mladistvého s poškozeným, aby si jeho prostřednictvím skutečně uvědomil, čeho se dopustil. Pak mohla následovat náhrada škody nebo alespoň nějaká dohoda a postupné odčinění následků trestného činu, což je pro mladistvého pachatele i poškozeného mnohem důležitější než tzv. spravedlivý trest v podobě represe (Sotolář et al., 2001).

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže byl nakonec přijat v roce 2003. Letos tedy slaví dvacetileté výročí a myslím, že i jeho dopad do aplikační praxe pomohl snížit registrovanou kriminalitu mladistvých. Právě proto jej považuji za jeden z mých nejúspěšnějších projektů.

VW&PK: Ještě předtím, v roce 2000, byl ale přijat výše zmíněný zákon o Probační a mediační službě. Na jakých základech jste ho vystavěli?

HV: Co jsem ve svých pracech z období před rokem 1989 kritizovala na ochranném dohledu, bylo využito při navrhování probačního dohledu. Čerpala jsem hlavně ze západních úprav, které jsem měla zčásti k dispozici díky kolegům kriminologům z Polska. Uvědomovala jsem si velmi jasně, že pokud půjdeme cestou transformace sociálních kurátorů, nikam to nepovede. Oni neměli dostatečnou prestiž, jejich pozice byla ztížena tím, že se vždy primárně starali o sociálně znevýhodněné a nebyli proto bráni soudy jako rovnocenní partneři. Soudci potřebovali pro své rozhodování o vhodných a přiměřených trestech odborníky, kteří disponují určitou sumou kvalitních právních znalostí, a jsou tudíž schopni vystupovat a argumentovat ve prospěch uložení té nejvhodnější sankce nebo odklonu od standartního trestního

řízení, a to jak z hlediska konkrétního pachatele, tak i z hlediska ochrany společnosti před jeho možnou recidivou.

Že to může fungovat, jsme si vyzkoušeli na projektu dvou pracovišť, kde jsem v první polovině 90. let působila, tedy na Fakultě právnické Západočeské univerzity v Plzni a Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde jsem učila na katedře sociální práce. Studentům jsem přednášela kriminologii a trestní právo a přesvědčila řadu z nich o tom, že je třeba v předmětné oblasti provést zásadní změny. Někdy v roce 1994 jsme proto společně založili Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici, které se později sice transformovalo, ale stálo u samého zrodu Probační a mediační služby zřízené zákonem z roku 2000. Mezi studenty, pionýry v této oblasti sociální práce s odsouzenými, kteří mají lví podíl na úspěšném rozvoji a fungování současného systému probační a mediační práce, byla například i Andrea Matoušková, dnešní ředitelka Probační a mediační služby, nebo Lenka Ouředníčková a Dáša Doubravová, které dnes vedou organizaci Rubikon, a tak bych mohla pokračovat. Protože nechci nikoho opomenout, zůstanu raději pouze u těchto tří jmen, ale bylo jich celkem kolem 15, kteří se na začátku zasloužili o konstituování specializovaného oboru sociální práce v trestní justici.

Významně tomuto projektu pomohla i finanční podpora poskytnutá německým spolkovým ministerstvem spravedlnosti, které umožnilo mým studentům absolvovat půlroční stáž ve spolkové zemi Baden-Württemberg, kde v praxi viděli, jak se správně provádí sociální práce v oblasti trestní justice prostřednictvím tamní Bewährungshilfe und Gerichtshilfe. I tato německá zkušenost se pak v určité podobě promítla do zmíněného návrhu zákona o Probační a mediační službě.

Díky novému zákonu vznikla pak síť probačních středisek; dnes jsou probační úředníci pevnou součástí trestní justice, mají vyšší prestiž než běžní sociální pracovníci a jsou i lépe finančně ohodnoceni. Musí však mít ukončené magisterské vysokoškolské studium a úspěšně složenou zkoušku na probačního úředníka, včetně minimálně roční přípravy v praxi. Postupem času se navíc původní zaměření probačního úředníka jen na pachatele rozšířilo o pomoc obětem trestných činů. To je vývoj naprosto správným směrem.

VW&PK: Zákon o obětech trestných činů, na kterém jste se také podílela, letos slaví desetileté výročí. Jak jste se k tématu obětí dostala?

HV: Oběti jsou součástí konceptu restorativní justice, kterou jsme promítli už do zákona o soudnictví ve věcech mládeže. Celosvětovým trendem je upouštění od ryzí trestní represe ve prospěch narovnání vztahů mezi pachatelem a obětí, neboť i pachatel je součástí společnosti. A někteří pachatelé jsou výsledkem toho, jak se s nimi v minulosti „zacházelo“. Narodili se například ve špatný čas do špatné rodiny a špatně se tam s nimi zacházelo. A oni to pak v období dospívání nebo již dospělosti té netečné, respektive lhostejné společnosti „vrátili“ svými kriminálními skutky. Nesmíme zapomínat, že hlavně u těch nejmladších věkových kategorií neseme spoluodpovědnost za jejich selhání i my. A když se staráme o pachatele, je logické,

abychom věnovali svou pozornost také jejich obětem. Ty byly v českém prostoru v minulosti velmi zanedbávané. Přitom by mělo jít hlavně o obnovu sociálních vztahů narušených kriminálním činem, nikoli pouze o odplatu pachateli „nejlépe“ kriminálem.

Osnovu zákona o obětech trestných činů jsme napsaly společně s předsedkyní Bílého kruhu bezpečí Petrou Vitoušovou a Hankou Marvanovou, se kterou jsem spolupracovala ve Vyšetřovací komisi pro zjištění příčin úmrtí Pavla Wonky a v komisi pro reformu vězeňství koncem roku 1989 a 1990. Výsledkem je zákon o obětech trestných činů, přijatý počátkem roku 2013, který považuji za velmi dobrý. Společně s podílem na založení České kriminologické společnosti v zimě 2012 to byl navíc můj poslední projekt před vstupem do politiky. Andrej Babiš mě pak na začátku léta 2013 oslovil, abych napsala pro Hnutí ANO program Právo a spravedlnost v ČR, což jsme dali tenkrát dohromady právě s Hankou Marvanovou. A když mně pak později dal možnost stát se ministryní spravedlnosti a realizovat reformy v justici, včetně vězeňství, říkala jsem si, co je lepšího než takové změny sama prosadit. V té době totiž prakticky nikdo z politiků nevěnoval trestní justici dostatečnou pozornost.

VW&PK: Za své největší úspěchy považujete zákony o probační a mediační službě a o soudnictví ve věcech mládeže. Zmínila jste také svůj podíl na vzniku České kriminologické společnosti. Jaké věci se vám naopak nepovedly?

HV: Dobrá otázka, o neúspěších se samozřejmě tak snadno nehovoří. Byla jich celá řada. Snad nejvíce mně ale mrzelo, že se nepovedlo prosadit reformu českého vězeňství, které zůstává stále zakonzervované a bez potřebných změn. V pozici ministryně spravedlnosti jsem chtěla zrušit Generální ředitelství Vězeňské služby a po vzoru Německa je nahradit dobře personálně vybaveným, odborně kompetentním oddělením na ministerstvu spravedlnosti, které by dohlíželo na správu a fungování jednotlivých věznic. Předpokladem proto bylo samozřejmě vybrat ty nejlepší, zkušené ředitele věznic a s nimi vytvořit tým pro reformu vězeňství a samozřejmě získat pro to potřebnou politickou i finanční podporu. A to se mi bohužel nepovedlo. Naopak jsem po 13 měsících intenzivní práce na ministerstvu spravedlnosti musela z malicherných důvodů na svou funkci rezignovat, takže jsem doslova a do písmene odešla od rozdělané práce. Ale kdoví, třeba to bylo užitečné k něčemu jinému... mohla jsem se pak jednak naplno věnovat legislativní činnosti poslankyně a také opět přednášet na vysoké škole, což v pozici ministryně samozřejmě nebylo časově možné.

Ještě k těm reformám, tenkrát jsem chtěla připravit i systémovou reformu justice, v rámci které by se zrušila vrchní státní zastupitelství a posléze i vrchní soudy a vytvořil nový, efektivnější a finančně mnohem úspornější systém nalézacích a stížnostních soudů. Zkrátka jsem měla v úmyslu zjednodušit soudní strukturu. A pak také přijmout nový trestní řád, což se mi sice nepovedlo, ale alespoň jsem položila základy pro kodifikační práce. Tyto úkoly nejsou samozřejmě snadné pro žádného ministra a já v tomto směru nebyla výjimkou. Nadto jsem měla příliš málo

času potřebné reformy projednat, připravit a prosadit. Tak to jsou v kostce asi ty moje největší nezdary.

VW&PK: V rozhovoru pro Českou justici jste kdysi uvedla, že Vás mrzí, že se nepodařilo obnovit Výzkumný ústav penologický. Platí stále, že by to české kriminologii prospělo? Jak by se měla dále rozvíjet?

HV: Již dlouhou dobu jsem členkou Vědecké rady Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP). Jsem za to ráda, protože můžu spoluovlivňovat svým jedním hlasem další výzkumné směřování tohoto u nás jediného ryze kriminologického pracoviště. Z posledního nedávného zasedání Vědecké rady IKSP bylo opět zřejmé, jak pestrá je paleta problémů, jimiž by se kriminologové měli v příštím pětiletém období zabývat: drogovou kriminalitou, organizovaným zločinem, kyberkriminalitou, vězeňstvím atd. Na to je tam ale příliš málo odborníků. Nezbyvá pak dostatek prostoru například na výzkumy účinnosti jednotlivých trestních sankcí. A to považuji za chybu ministerstva spravedlnosti, které by mělo toto pracoviště personálně posílit, neboť pokud nebudeme vědět co, respektive jaká sankce či postup jsou z hlediska snížení rizik kriminality skutečně účinné, pak ani parlament nebude přijímat potřebné novelizace trestních předpisů a vše zůstane při starém. Máme přeplněné věznice, náklady na výkon trestu přitom trvale stoupají a výslednost jeho působení na odsouzené není právě povzbudivá. Zřizovat nový Výzkumný ústav penologický by v této době „úsporných balíčků“ zřejmě ministři spravedlnosti neprošlo, stačilo by však posílit stávající pracoviště IKSP o jedno oddělení zabývající se výlučně výzkumy účinnosti trestních sankcí. V roce 2012 jsme s tehdejšími řediteli IKSP doktorem Mirkem Scheinostem získali grant Grantové agentury ČR na provedení výzkumu sankční politiky, jehož závěry jsme pak publikovali ve studii Sankční politika a její uplatňování (Scheinost, Válková et al., 2015). Na ty by mohlo nové penologické oddělení dobře a plynule navázat aplikovaným výzkumem.

Nicméně v politice jsem se stala pragmatickou realistkou, a tak dobře vím, co je nyní průchodné a co nikoliv. Za pokus by to podle mne ale přesto stálo...

Na závěr bych ráda podotkla, že ústavem a zákony garantovaná práva těch, kteří se dostanou nějakým způsobem do soukolí trestní justice, je třeba vždy objektivně monitorovat a vyhodnocovat – ať již jde o samotné pachatele trestných činů, nebo o jejich oběti. A i zde je výzkum jedním z prostředků, jak se dobrat objektivního, nezkresleného obrazu o fungování trestní justice a jejích skutečných výsledcích pro každého z nás. Tím myslím pro každého daňového poplatníka, který musí celý tento náročný a drahý systém činností vykonávaných soudci, státními zástupci, probačními úředníky, vězeňskými pracovníky a policisty financovat, a měl by mít proto zájem, aby fungoval co nejlépe. A proto je tak důležité mít vždy na zřeteli, že nezávislý výzkum je nepostradatelným nástrojem racionální trestní politiky a bez něj se ani v budoucnu zřejmě neobejdeme.

Rozhovor vedli Václav Walach a Petr Kupka z katedry antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Rozhovor byl redakčně upraven a krácen.

Literatura

- Firstová, J. (ed.) (2021). *Zločin a trest v 21. století: aktuální témata trestní politiky a trestního práva: pocta Heleně Válkové*. Praha: IFBM – Institut forezních, bezpečnostních studií a managementu.
- Kupka, P., & Walach, V. (2020a). „Dotazníky jsme do vězení nesli na krosně.“ Rozhovor s Kazimírem Večerkou. *Česká kriminologie*, 5(1), 1–14.
- Kupka, P., & Walach, V. (2020b). „Kriminolog, to je něco jako váleč koulivý.“ Rozhovor s Miroslavem Scheinostem. *Česká kriminologie*, 5(1), 1–13.
- Malecký, R. (2014). Helena Válková: Bílé místo českého vězeňství je neexistující penologický výzkum. *Česká justice* (online, citováno dne 3. 6. 2023), dostupné na adrese: <https://www.ceska-justice.cz/2014/09/helena-valkova-bile-misto-ceskeho-vezenstvi-je-neexistujici-penologicky-vyzkum/>.
- Novotný, O. (1967). *O trestu a vězeňství*. Praha: Academia.
- Pažout, J. (2020). Podivná svoboda. Přijetí a aplikace zákona o ochranném dohledu v kontextu trestněprávní politiky normalizačního režimu. *Paměť a dějiny*, 14(4), 51–62.
- Pažout, J., & Bursík, T. (2020). *Třídní (ne)spravedlnost. Proměny politicky motivované trestněprávní perzekuce v Československu v letech 1948–1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- Scheinost, M., Válková, H. a kol. (2015). *Sankční politika a její uplatňování*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Válková, H. (1984). *Ochranný dohled. Jeho místo, účinnost a možnosti v systému zacházení s recidivními delikventy*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický.
- Válková, H., & Dünkel, F. (1992). *Trestní zákonodárství nad mládeží v historické a srovnávací perspektivě*. Praha: Vydavatelství Leges.
- Lortie, S., Polanski, M., Sotolář, A., & Válková, H. (2000). *Soudnictví pro mladistvé v Kanadě a v České republice*. Praha: Institut vzdělávání Ministerstva spravedlnosti České republiky a Ministerstvo spravedlnosti Kanady.
- Sotolář, A., Sovák, Z., Kratochvíl, V., Zezulová, J., Šámal, P., Púry, F., Válková, H. a kol. (2001). *Právní rámec alternativního řešení trestních věcí*. Praha: Institut vzdělávání Ministerstva spravedlnosti České republiky.
- Walach, V., Dopita, M., & Nedbálková, K. (2022). O sociální nerovnosti ve společenských strukturách: optika nejen pro kriminologii. Rozhovor s Gerlindou Šmausovou. *Česká kriminologie*, 7(2), 1–15.
- Walach, V., & Kupka, P. (2022). „Důležité je jít do terénu a nespoléhat se pouze na analýzu spisů“. Rozhovor s Alenou Marešovou. *Česká kriminologie*, 7(1), 1–11.